Çingiz Aytmatov akademik İsa Həbibbəylinin tədqiqatlarında

■ Mehman Həsənli

Dünya şöhrətli görkəmli yazıçı Çingiz Aytmatov yaradıcılığının müxtəlif aspektləri ilə öyrənilməsi həm böyük ədəbiyyatın, həm də insana xas ali dəyərlərin təbliği baxımdan mühüm əhəmiyyətə malikdir. Son illərdə Azərbaycanda akademik İsa Həbibbəyli aytmatovşünaslığa dünya miqyasında nümunə ola biləcək sistemli fəaliyyət göstərmişdir. Akademik İsa Həbibbəylinin Çingiz Aytmatova olan münasibəti ədəbi-estetik varisliyin, böyük ideyalara sadiqliyin və onların əbədiyaşarlığı naminə mübarizənin göstəricisidir. Akademik İsa Həbibbəyli Azərbaycan humanitar fikrində Yediqey kimi göz işlədikcə uzanan sonsuz bir məkanı öz içinə yerləşdirə bilən, dərin elmi zəkası, prosesləri iti müşahidə etmə bacarığı, yüksək idarəetməsi və eləcə də qayğıkeşliyi ilə ən yüksək miqyasda öz obrazını yarada bilmiş elm xadimidir. Çingiz Aytmatovla akademik İsa Həbibbəyli məhz bu baxımdan ədəbi-bədii kontekstdə varisdirlər. Bu varislik böyük ənənələrinin yaranmasında şübhəsiz ki, rol oynamaqdadır. Akademik İsa Həbibbəylinin böyük yazıçı barəsində son illərdə apardığı tədqiqatlar, gördüyü işlər böyük ədəbiyyata verilən əhəmiyyətli qiymətin təzahürüdür.

Akademik İsa Həbibbəyli Çingiz Aytmatovla bir neçə dəfə görüşmüş və onlar arasında yazıçının əsərləri, obrazlarının taleyi ilə bağlı müxtəlif kontekstdə müzakirələr olmuşdur. Həmin görüşlərdən biri 2005-ci il 9 noyabrda Moskvada keçirilən Beynəlxalq elmi konfransda baş tutmuşdur. Akademik İsa Həbibbəyli Çingiz Aytmatova Moskvada "Nauka" nəşriyyatında yeni çapdan çıxmış Cəlil Məmmədquluzadə kitabını təqdim etmiş və yazıçı böyük demokrat ədibin nəsr yaradıcılığından, onun yaratdığı Məmmədhəsən əmi, Usta Zeynal obrazlarından söhbət açmışdır. Görüşlər zamanı Çingiz Aytmatovun müxtəlif əsərləri barədə söhbətlərindən sonra yazıçı akademik İsa Həbibbəyliyə düşüncələrini yazmağı tövsiyə etmişdir. Bu tövsiyələr yazıçının ölümündən sonra silsilevi şəkildə 2013-cü ildən başlamışdır. Həmin ildə Çingiz Aytmatovun 85 illik yubileyi qeyd edilərkən akademik İsa Həbibbəyli Qazaxıstanda keçirilən Beynəlxalq elmi konfransda "Çingiz Aytmatovun yaradıcılığında millilik və bəşərilik" mövzusunda çıxış etmişdir.

Yazıçının 85 illik yubileyi Azər-

nun elmi redaktoru və kitabda yer alan "Qırğız ruhunun ədəbiyyat heykəli" məqaləsinin müəllifi akademik İsa Həbibbəyli olmuşdur. Məqalə Çingiz Aytmatov fenomeni və onun Azərbaycanla olan münasibətlərini əks etdirən və gələcək böyük tədqiqatların konturlarını cızan mühüm tezislərdən ibarətdir. Akademik İsa Həbibbəylinin qeyd etdiyi kimi məhz Çingiz Aytmatovun qələmi sayəsində Tanrı dağlarının ətəklərində yaşayan qırğız xalqını dünya bütün milli mahiyyəti ilə görmək imkanı qazandı. "Dünya xalqları Qırğızıstanı və Orta Asiyanı Çingiz Aytmatovun əsərləri vasitəsilə xəritədəkindən də yaxından tanımaq imkanı əldə etmişlər. Bu mənada ümumtürk təfəkkürünün möhtəşəm daşıyıcısı olan Çingiz Aytmatov ilk növbədə qırğız ruhunun böyük ədəbiyyat heykəlidir".

Akademik İsa Həbibbəyli "Azərbaycan" qəzetində çap olunan "Böyük ədəbiyyat heykəli" məqaləsində Çingiz Aytmatovdan bəhs edərkən onun yaradıcılığında millilikə bəşəriliyin vəhdətindən xüsusi olaraq bəhs edir. Onun yaradıcı qüdrətinin sirri də məhz bundadır. Köklü ağaca bənzəyən milli ruhunun rişələrindən boy atan Çingiz Aytmatov malik olduğu yüksək istedadı ilə milli bəşəri səviyyədə təqdim etdi və dünya bu təqdimatı böyük maraqla qəbul etdi. "Çingiz Aytmatovun əsərlərində və baxışlarında millilikə bəşərilik vəhdət halındadır. Millilikdə bəşəriliyin dahiyanə harmoniyası Çingiz Aytmatov sənətinin özünəməxsusluğunu müəyyənləşdirir. Millilik və bəşəriliyin dialektik əlaqəsi və üzvi sintezi Çingiz Aytmatovun ümumdünya tarazlığı modelinin əsas dayaqlarını təşkil edir. Çingiz Aytmatov ədəbiyyatda insanı milli varlığı və bəşəri dəyəri ilə vəhdətdə təqdim etməyi zəruri saymış və yaradıcılığını bu harmoniya üzərində tarazlamışdır. Çingiz Aytmatovun yaradıcılığında millilik amili, ümumtürk ruhundan, qırğız etnik düşüncəsindən doğan və qlobal dünyanın hadisəsi səviyyəsində ümumiləşdirilən yüksək və dərin insani keyfiyyətlər şəklində təzahür edir".

Çingiz Aytmatovun "Üz-üzə" povesti məhz akademik İsa Həbibbəylinin təşəbbüsü ilə (Tərcümə edən Mehman Həsənli) Azərbaycan dilinə tərcümə olunmuş və Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu tərəfindən nəşr edilmişdir. "Üz-üzə" əsəri Çingiz Aytmatovun ilk povesti olmasına baxmayaraq, müharibə dövrünün reallıqlarının və yazıçının gələcək yaradıcılıq yolunun müəyyənləşməsində mühüm rolu olan əsərdir. Çingiz Aytmatov imperiya maraqlarına zidd olaraq müharibədən qaçan insanın obrazını yaratmış, arxa cəbhənin acınacaqlı reallıqlarını, rəhbərliyin bir çox hallarda yarıtmazlığından doğan həqiqətləri təsvir etmişdir. Ön sözdə akademik İsa Həbibbəyli povestin əhəmiyyətindən bəhs edərək yazır: "Üz-üzə" povesti Çingiz Aytmatovun ədəbiyyatda özünəməxsus yaradıcılıq yolunu müəyyənləşdirməsində ciddi

mina dair fəlsəfi məsələ qaldırmışdır. O, eyni zamanda müharibədən qaçan insanın obrazını böyük cəsarətlə bədii ədəbiyyata gətirmiş, sosialist realizminin prinsipinə uyğun gəlmədiyi halda, Tolstoyun ailəsinin timsalında ilk dəfə olaraq müharibə insanının acınacaqlı faciəsini təsvir etmişdir".

2018-ci ildə Çingiz Aytmatovun 90 illik yubileyi Azərbaycan filoloji fikrinin baş qərargahı olan AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu geniş fəaliyyət proqramı ilə qeyd etdi. Qətiyyətlə demək olar ki, Çingiz Aytmatov yubileyini dünyada ən yüksək səviyyədə keçirən ölkələrdən biri Azərbaycan, qurum isə Ədəbiyyat İnstitutu oldu. Akademik İsa Həbibbəylinin ideya müəllifliyi və rəhbərliyi ilə 2 kitab (Akademik İsa Həbibbəyli - "Çingiz Aytmatov haqqında söz" və "Kassandra damğası" romanı), İnstitutun "Müqayisəli ədəbiyyatşünaslıq" jurnalının Xüsusi buraxılışı və "Çingiz Aytmatov: millilikdə bəşəriliyi birləşdirən fenomen" adlı Beynəlxalq Elmi konfrans keçirildi.

"Çingiz Aytmatov: millilikdə bəşəriliyi birləşdirən fenomen" adlı Beynəlxalq Elmi konfransda TÜRKSOY, TÜRKPA, Türkdilli ölkələrin səfirlikləri, ölkənin tanınmış elm, ədəbiyyat xadimləri iştirak etdi. Bu konfrans Çingiz Aytmatova həsr olunmuş və yüksək beynəlxalq miqyasa malik mühüm tədbir oldu.

Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun "Müqayisəli ədəbiyyatşünaslıq" jurnalının Çingiz Aytmatovun 90 illiyinə həsr olunmuş Xüsusi buraxılışında akademik İsa Həbibbəylinin "Çingiz Aytmatov: Dünya ədəbiyyatının əbədiyaşar fenomeni" yazısı məqalədən daha çox yazıçının yaradıcılığı müxtəlif aspektlərdən göstərən monoqrafik tədqiqat xarakterindədir.

Ötən əsrin 90-cı illərində Çingiz Aytmatovun aktiv siyasi fəaliyyətlə məşğul olduğu illərdə yazdığı və dünyada baş verən qlobal problemləri bir az mifoloji, bir az fantastik süjet xətti ilə təqdim olunduğu romanı olan "Kassandra damğası" yazıçının 90 illiyi ərəfəsində Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu tərəfindən nəşr olundu. İnstitutun əməkdaşı filologiya üzrə fəlsəfə doktoru Nərgiz Cabbarlı tərəfindən dilimizə tərcümə olunan əsər Azərbaycanda Çingiz

"Kassandra damğası" Ön sözündə romanı bəşəriyyəti xilas etmək missiyasını icra edən əsər kimi dəyərləndirmişdir.

Akademik İsa Həbibbəylinin Çingiz Aytmatovun 90 illik yubileyi ilə bağlı yazıb və üç dildə (Azərbaycan, rus və ingilis) çap etdirdiyi "Çingiz Aytmatov haqqında söz" kitabı böyük yazıçının həyatının və yaradıcılığının ən mühüm məqamlarını özündə ehtiva edən mühüm əhəmiyyətli mənbədir. Əsərdə Çingiz Aytmatovun böyük keşməkeşlər və uğurlarla keçən ömür salnaməsi izlənilir və akademik İsa Həbibbəyli yazıçını dünya ədəbiyyatı tarixində iz buraxmış Lev Tolstoy, Ernest Hemenquey və digər klassikaya çevrilmiş yazıçılarla eyni cərgədə dayandığını bildirir.

Çingiz Aytmatovun yaradıcılığının, eləcə də onun bir intellektual kimi fəaliyyətinin əsas məğzi bəşəriyyəti gözləyən xaos təhlükəsindən xilas etmək, insanları sülhə çağırmaqdan ibarətdir. Əsərlərinin həm ideya-məzmun, həm bədii keyfiyyətləri baxımından çox yüksək miqyasda olmasına rəğmən Nobel sülh mükafatını Çingiz Aytmatova təqdim etmədilər. Akademik İsa Həbibbəyli məhz bu məqama toxunaraq yazır: "Çingiz Aytmatov Nobel Mükafatı səviyyəsində yazıb-yaradan və Sovetlər İttifaqında qalib yaşamağı bacarmış qüdrətli dünya yazıçısı idi. Fikrimcə, bu mənada Nobel Mükafatı almamış Çingiz Aytmatovun xidmətləri bu böyük beynəlxalq mükafatın laureatlarından heç də az deyildir. Dünyanın digər görkəmli yazıçılarının yaradıcılığına və fəaliyyətinə kölgə salmadan, əksinə, onlardan hər birinin əsərlərinə obyektiv şəkildə yüksək qiymət verməklə, həm də bu qənaətdəyəm ki, Çingiz Aytmatovun yaradıcılığı ilə dünya ədəbiy-yatının yeni standartı meydana çıxmışdır. Bəlkə də, nə vaxtsa, dünyanın bu tipli ədəbiyyatı üçün də bir beynəlxalq mükafat - Çingiz Aytmatov Mükafatı da təsis ediləcəkdir. Reallıqda isə Çingiz Aytmatov dünya ədəbiyyatında Nobelüstü yeni bir ədəbiyyat standartı yaratmağa müvəffəq ol-muşdur".

Akademik İsa Həbibbəyli yazıçının yaradıcılığını bir neçə mərhələyə bölərək tədqiq edir. Bu bölgü yazıçının yaradıcılığındakı dönüş məqamlarını və inkişaf stixiyasını izləmək baxımdan mühüm əhəmiyyətə malikdir. O, yazıçının 50-60-cı illər yaradıcılığının lirik-psixoloji nəsr mərhələsi adlandırır. Yazıçının bu dövrdə qələmə aldığı "Üz-üzə", "Cəmilə", "Qırmızı yaylıqlı qovağım mənim", "İlk müəllim", "Ana tarla", "Əlvida, Gülsarı" povestləri bir mərhələnin kollajını xatırladır və bu əsərlər arasında qəribə şəkildə keçidlər vardır. Bu mərhələ ...

Çingiz Aytmatov akademik İsa Həbibbəylinin tədqiqatlarında

(Əvvəli səhifə 16-da)

1970-ci illərdə Çingiz Aytmatov nəsrində mifə müraciət (... gəmi, Dəniz kənarıyla qaçan alabaş) və əsər içində əsər yaratm... (Ağ gəmi) texnikasının ilk rüşeymlərini görə bilirik. Akademik ... Həbibbəyli yazıçının həmin illər yaradıcılığını keçid dövrü kimi ... rakterizə edir. Doğrudan da, bu dövr yazıçının buna qədərki fə... insan həyatlarını təsvir olunduğu nəsrlə daha sonra roman miq... sında ifadə edilən yaradıcılığı arasında keçid dövrüdür.

Çingiz Aytmatov yaradıcılığı 1980-ci ildə qələmə aldığı "Ə... bərabər gün" romanı yeni bəşəri miqyas aldı və akademik İsa H... bibbəyli bu mərhələni roman epoxası adlandırır. Çingiz Aytma... XX əsrin ən geniş yayılmış janrı olan romanda özünü mükəm... səviyyədə ifadə etdi və dünyanın ən yaxşı romançılarından bir... mi qəbul olundu.

SSRİ-nin dağılmasından sonra Çingiz Aytmatov daha çox ... yasətçi kimi fəaliyyəti onun yaradıcılığına ciddi təsir etmiş... Akademik İsa Həbibbəyli 1990-cı illər yaradıcılığının bəşəri p... lemlərin ifadəsi mərhələsi adlandırır. Yazıçının bu dövrdə "... sandra damğası" kimi qlobal əhəmiyyətli, çağırış motivli ... meydana çıxmışdır.

"Çingiz Aytmatov haqqında söz" kitabında Çingiz Aytmato... radıcılığında millilikə bəşəriliyin sinkretik bağlılığından bəh... nur. "Çingiz Aytmatovun əsərlərində və baxışlarında millilik... şərilik vəhdət halındadır. Millilikdə bəşəriliyin dahiyanə har... yası Çingiz Aytmatov sənətinin özünəməxsusluğunu müəyy... dirir. Millilik və bəşəriliyin dialektik əlaqəsi və üzvi sintezi Ç... Aytmatovun ümumdünya tarazlığı modelinin əsas dayaqların... kil edir. Çingiz Aytmatov ədəbiyyatda insanı milli varlığı və b... ri dəyəri ilə vəhdətdə təqdim etməyi zəruri say-mış və yarad... ğını bu harmoniya üzərində tarazlamışdır. Çingiz Aytmatovun... radıcılığında mil-lilik amili, ümumtürk ruhundan, qırğız etnik... şüncəsindən doğan və qlobal dünyanın hadisəsi sə-viyyəs... ümumiləşdirilən yüksək və dərin insani keyfiyyətlər şəklində t... hür edir".

"Çingiz Aytmatov haqqında söz" kitabı təkcə Azərbayca... deyil, dünya aytmatovşünaslığında öz yeri, çəkisi olan təd... əsəridir. Çingiz Aytmatovun çoxcəhətli bədii yaradıcılığı, fə... dünyagörüşü və Azərbaycanla olan əlaqələri kitabda dəqiq ar... larla öz əksini tapmışdır. Təsadüfi deyil ki, Çingiz Aytmatovu... illik yubileyi münasibətilə Qırğızıstanda keçirilən yekun ic... (4-7 oktyabr, 2018-ci il) "Çingiz Aytmatov haqqında söz" ha... da dünyanın müxtəlif ölkələrindən gəlmiş aytmatovşünas t... qatçılar, yazıçının dostları və ailəsi öz yüksək fikirlərini tribun... ifadə etmişlər.

Çingiz Aytmatovun Qırğızıstanda keçirilən 90 illik yekun ... ley tədbirinin plenar iclasında akademik İsa Həbibbəyli "Ç... mogikan" mövzusundakı məruzəsində dünya şöhrətli yaz... yaradıcılığını ən dərin qatlarına qədər təhlil edib təqdim etdi... ruzənin mətni eyni adlı "Literaturnıy Azerbaydjan" jurnalınd... qalə kimi çap olunmuşdur.

Akademik İsa Həbibbəyli müəllifi olduğu XI sinif orta m... Ədəbiyyat dərsliyinə Çingiz Aytmatovu daxil etmişdir. XI s... üçün "Ədəbiyyat" dərsliyində "Çingiz Aytmatov" portret-... özünə yer almışdır.

Akademik İsa Həbibbəylinin şəxsi kitabxanasında ayrıca ... giz Aytmatov guşəsi mövcuddur. Həmin guşə son illərdə tə... kəmizdən və dünyanın ayrı-ayrı ölkələrindən alınmış kita... zənginləşməklə qalmamışdır. Akademik İsa Həbibbəylinin ö... rəhbərliyi ilə "Üz-üzə" povesti, "Kassandra damğası" romanı... giz Aytmatov - 90" məqalələr toplusu, "Çingiz Aytmatov və... baycan ədəbiyyatı" (Akademik İsa Həbibbəylinin rəhbər...